

6. Мелешенко А. Корпоративний університет: світові тенденції, українські реалії / А. Мелешенко // Синергія. — 2003. — № 2. — С. 43—45.

Статтю подано до редакції 23.06.10 р.

УДК 336.717.8:330.341.2

Т. О. Королук, аспірантка,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто суперечливий процес формування інституціональної архітекtonіки фінансового посередництва в Україні внаслідок світової фінансової кризи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інституціональна архітекtonіка, інституціональні зміни, інститут, фінансові посередники.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрен противоречивый процесс формирования институциональной архитектоники финансового посредничества в Украине в результате мирового финансового кризиса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: институциональная архитекtonика, институциональные изменения, институт, финансовые посредники.

ANNOTATION. The contradictory process of forming of institutional architectonic of financial mediation is considered in Ukraine as a result of world financial crisis.

KEY WORDS: institutional architectonic, institutional changes, institute, financial mediators.

В основі фінансового посередництва лежить певна інституціональна структура, від гармонії побудови якої залежить стабільність функціонування фінансових установ та економіки в цілому. Проте внаслідок ринкових трансформацій в Україні, фінансової експансії та лібералізації відбувається суперечливий

розвиток фінансових посередників, накопичилися деформації в інституціональному фінансовому середовищі, які внаслідок світової кризи ще більше загострилися та потребують негайного вирішення.

Проблеми інституціональної архітекtonіки досліджували такі вітчизняні вчені, як: А. Гриценко, В. Дементьєв, І. Малий, В. Мандибур, С. Степаненко, А. Чухно, О. Яременко та ін. (докладніше див. [4]). У теоретичному осмисленні питань функціонування фінансових установ відзначимо праці В. Корнеєва, З. Луцишин, С. Науменкової, С. Міщенко. Проте критичний огляд наукового надбання із зазначеної проблеми дослідження свідчить про недостатню розробленість теоретико-методологічних та вирішення практичних питань діяльності фінансових посередників. Подальше дослідження функціонування фінансових установ в інституціональному аспекті дасть змогу визначити вплив формальних і неформальних інститутів на якість їхнього розвитку.

Мета статті полягає в аналізі суперечливих тенденцій формування інституціонального середовища фінансового посередництва в Україні, розробці рекомендацій щодо вирішення проблем його функціонування.

З метою адекватного висвітлення проблеми дослідження проведемо субординацію деяких використовуваних дефініцій. Поняття «архітекtonіка» запозичене в економічний обіг із інших галузей та наук — будівництва, мистецтва, літератури, геології і означає цілісність. Інституціональна архітекtonіка — це фундаментальна структура інститутів, яка складається з правил, норм, стереотипів, традицій, установ та інших соціальних утворень у їх співвідношеннях з суттю та загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи [4, с. 9]. Отже, інституціональну архітекtonіку складають інститути, які Д. Норт визначає як «правила гри» в суспільстві, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми і включають формальні та неформальні обмеження [9, с. 17, 18]. На думку вченого, інститути неможливо побачити, відчутти, пощупати чи виміряти, а тому Д. Норт чітко відділяє правила (інститути) від гравців (організацій).

У науковій літературі можна зустріти безліч визначень фінансового посередництва, однак всі вони зводяться до професійної діяльності банківських та небанківських фінансових установ. У свою чергу, законодавство України детермінує

фінансову установу як юридичну особу, яка відповідно до закону надає одну чи кілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного реєстру у порядку, встановленому законом [3]. До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

З огляду на вище сказане, спробуємо дати визначення інституціональної архітектури фінансового посередництва, під якою будемо розуміти гармонійну сукупність фінансових установ³, формальних і неформальних норм та принципів фінансових відносин, а також органів, які втілюють ці правила у життя. Так, функціонування фінансової установи, статус та дії регулювальних органів фінансових відносин визначаються інституціональною основою, зокрема формальним інститутом права. Використовуючи послуги фінансових установ, ми підпорядковуємося певним правилам, матеріалізованим в них. А тому особливості інституціональної архітектури фінансового посередництва слід розглядати крізь призму фінансових інституцій (установ, посередників) та інститутів.

Трансформаційні процеси у вітчизняній економіці активували розвиток фінансових установ, динамічно зростає їхня кількість (табл. 1). За 2005—2009 рр, подвоїлася кількість недержавних пенсійних фондів, меншими темпами зросла кількість страхових компаній, кредитних спілок. Проте, як відмічають С. В. Науменкова та С. В. Міщенко, зростання кількісних показників не привело до істотного поліпшення якісних характеристик, що є причиною того, що фінансовий сектор не в змозі забезпечувати максимальне зростання економіки [8, с. 53].

У співвідношенні розвитку банківського та небанківського фінансових секторів характерна нерівномірність, найдинамічніше розвивається банківський, серед небанківських установ — страхові компанії, кредитні спілки. Проте сьогодні характерна інтеграція їхньої діяльності, що призводить до появи фінансових супермаркетів (фінансових конгломератів), надання універсальних фінансових послуг.

³ Ми розділяємо думку, що у суспільстві немає нічого постійного, що не представляло б певний інститут: детальніше див.: [4, с. 10].

Радикальні інституціональні зміни відбуваються у відносинах власності фінансових установ. Ми спостерігаємо тенденцію зростання частки іноземного капіталу на ринку банківських послуг, страхування, починаючи з 2004 року, кількість банків із 100 % іноземним капіталом подвоїлася. Неоптимальне співвідношення великих, середніх та малих банків загострює проблему концентрацій банківського капіталу у фінансовому секторі України. Так, у 2008 році кількість банків із капіталом понад 20 млн євро збільшилася у 5,6 разу, а їх частка в банківській системі зросла з 35,14 % до 82,78 % [8, с. 58]. Учені прийшли до висновку, що розвиток фінансових посередників залежить від зростання благополуччя країни, і в країнах з високою часткою ВВП на душу населення індекс банківської концентрації має тенденцію до падіння [6]. У зв'язку із кризовими явищами відбувається націоналізація «проблемних» фінансових установ.

Таблиця 1

ДИНАМІКА КІЛЬКОСТІ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

Фінансові інститути	Роки								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Зареєстровані банки (на поч. року)	195	189	182	179	182	186	193	198	199
Кількість діючих банків	153	152	157	158	160	165	170	175	185
з них: з іноземним капіталом	22	21	20	19	19	23	35	47	53
у т. ч. зі 100 % іноземним капіталом	7	6	7	7	7	9	13	17	17
Страхові компанії	328	338	357	387	398	411	446	469	473
— Non-life	—	—	327	342	348	356	381	397	403
— Life	—	—	30	45	50	55	65	72	72
— з іноземним капіталом	—	—	—	59	58	66	78	87	—
Кредитні спілки	—	—	—	610	723	764	800	829	821
Інститути спільного інвестування (на поч. року)	—	—	6	29	105	284	519	834	—

Недержавні пенсійні фонди	—	—	—	—	54	79	96	110	109
Фінансовий лізинг	—	—	—	12	24	25	27	-	34
Факторингові компанії	—	—	7	11	25	29	39	47	51
Ломбарди	—	—	—	—	321	313	309	314	345

* дані II—III кварталів 2009 р.

Джерело: складено на основі даних [11; 12].

Виокремимо деякі «інституціональні пастки (перепони)», які гальмують розвиток фінансових установ. Однією із таких є протиріччя між динамізмом фінансового розвитку (фінансових інновацій) та інерційністю інститутів (законодавчої та нормативно-правової бази регулювання). Зокрема, ситуацію на вітчизняному фінансовому ринку можна характеризувати, як інституціонально неврівноважену, що означає відсутність дієвих інститутів, які могли б забезпечити фінансову стабільність. Нерозвиненість та слабкість інститутів державного регулювання проявляється у відсутності чітких пріоритетів фінансового розвитку, дієвих інструментів впливу на фінансових посередників. З метою підвищення інституційної спроможності та ефективності роботи таких органів регулювання фінансового ринку, як Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку необхідно підвищити їхню політичну та фінансову незалежність.

З позицій інституціональної теорії інституціональна місія держави полягає у встановленні чітких, прозорих «правил гри» та контролі щодо їх виконання. Інститут права зменшує невизначеність, координує діяльність фінансових посередників. А тому держава повинна переглянути та удосконалити нормативно-правову базу регулювання фінансових відносин, зокрема в частині захисту прав споживачів банківських та небанківських фінансових послуг (прийняття законів про споживчий кредит, передачі боргових зобов'язань), перегляді вимог щодо мінімального розміру капіталу фінансових установ, удосконаленні стандартів інформації, яка підлягає обов'язковому оприлюдненню комерційними банками, законодавчо закріпити відповідальність рейтингових агентств за недостовірне оприлюднення інформації щодо діяльності фінансових установ.

Інститути можуть носити неусвідомлений характер, на рівні інстинктів. Що стосується банків, інстинкт отримання прибутку затьмарив розум та можливість реальної оцінки ризиків фінансових операцій, пов'язаних із цінними паперами, що спровокувало кризу. Протиріччя між формально визнаним покликанням фінансових установ — інвестиційною діяльністю та неформальною нормою поведінки на рівні інстинктів також становить інституціональну перепону. Адаже на макроекономічному рівні ефективність діяльності банків полягає в трансформації заощаджень економічних суб'єктів в інвестиції. Проте операції банків носять переважно спекулятивний характер, вони вкладають кошти у спекулятивні фондові інструменти з метою отримання якнайбільших доходів за короткий проміжок часу. А тому необхідно зорієнтувати розвиток фінансової системи в інвестиційно-інноваційному напрямку, зосередити увагу на розвитку вітчизняного фондового ринку, створенні необхідного інституційного середовища розвитку спеціалізованих інвестиційних, іпотечних банків.

Формування вітчизняної архітектури фінансового посередництва відбувається під впливом інституціональних змін у світовому фінансовому просторі. Так, англосаксонська (англо-американська) фінансова модель, яка орієнтується на пріоритет фондового ринку (по суті є піраміда [13]), у кризовій ситуації виявилася не здатною до саморегулювання, а тому постає питання щодо доцільності функціонування західноєвропейської, скандинавської або якісно нової фінансової моделі. На думку деяких учених, для вітчизняної фінансової системи найбільш прийнятною є західноєвропейська модель [10]. Проте, враховуючи положення, що в країнах із найбільш високою часткою ВВП на душу населення фондові ринки ефективніші банків [6], ми повинні будувати фінансову модель, виходячи із власного інституціонального середовища.

З огляду на роль держави у функціонуванні фінансового сектора, існує проблема неможливості протистояти негативному зовнішньому впливу внаслідок обмеженості своїх валютно-фінансових ресурсів, відповідно, національні держави поступово втрачають роль регуляторів світового ринку [14]. Так, світовий фінансовий ринок переміщує за місяць понад 3 трлн дол. США із країни в країну, з яких 2 трлн дол. США — гроші, що не контролюються державою [15]. Натомість світові фінансові

організації (МВФ, Світовий банк) є наднаціональними інститутами транснаціонального капіталу та підконтрольні його інтересам і також потребують реформування⁴. На саміті двадцятки найрозвинутіших країн світу (G20) у 2008 р. були визначені основні його принципи: зміцнення прозорості та підзвітності; міжнародної співпраці; зміцнення міжнародних фінансових інститутів; посилення надійного регулювання; підтримка чесності на фінансових ринках.

Докорінних змін потребує міжнародна валютна система. Перетворення долара у міжнародну валюту без будь-яких зобов'язань і відповідальності, призвело до масштабних зловживань та шахрайства, залежності національних економік від американської політики. З цього приводу точаться дискусії щодо використання вже відомих світовій практиці спеціальних прав запозичення, регіональних валют (юань, російський рубль тощо).

Таким чином, для полегшення взаєморозрахунків та здійснення фінансових операцій між країнами необхідно створити міжнародну резервну валюту та єдину наддержавну інституцію, за якою б закріплювалися контроль та відповідальність за перебігом фінансових процесів. Інституцією, яка б становила інституціональну основу глобальної фінансової архітектури, на думку З. О. Луцишин, може бути Єдиний Всесвітній Банк [5, с. 47].

Важливою складовою інституціональної архітектури фінансового посередництва є інститут довіри, в основі якого — передбачливість, надійність, прозорість діяльності фінансових установ. Проте сьогодні відбувається криза довіри до фінансового топ-менеджменту, яка негативно впливає на функціонування економіки в цілому. Не остання роль у цьому процесі відводиться державі. Результати дослідження свідчать про тісний зв'язок довіри до інституту влади та фінансових установ (табл. 2).

Таблиця 2

**БАЛАНС ДОВІРИ-НЕДОВІРИ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, БАНКІВ,
СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ, П.П.**

⁴ Хоча на думку деяких учених, нова світова фінансова архітектура була б ефективнішою, якби відмовилася функціонувати під егідою міжнародних організацій, таких як МВФ та Світовий Банк (детальніше: [13]).

	ерезень 2005 р.	вітень 2006 р.	ересень 2007 р.	истопад 2008 р.	ерезень 2009 р.
ерховна Рада	0,2	34,4	50,8	63,7	71,3
абінет Міністрів	1,5	32,3	44,4	54,6	60,2
резидент	9,5	11,5	28,9	58,2	67,8
ісцева влада	21,4	31,8	23,1	38,2	34,6
олітичні партії	36,8	43,7	47,9	59,6	66,7
анки	29,5	26,7	1,5	44,7	46,6
трахові компанії			35,0	66,6	61,5

Джерело: складено на основі даних [1; 2]

Баланс довіри—недовіри — це різниця між часткою осіб, які довіряють і які не довіряють певному інституту. Динаміка довіри показує зменшення рівня довіри громадян до державних органів та фінансових установ. Станом на березень 2009 року баланс довіри і недовіри до страхових компаній поліпшився, натомість банки продовжили втрачати довіру населення.

Проаналізуємо кореляцію індексів довіри до чиновників та банків у різних країнах у 2007 році на основі даних дослідження GfK Group (табл. 3).

Таблиця 3

**ЧАСТКА РЕСПОНДЕНТІВ, ЯКА ВИРАЗИЛА ДОВІРУ ДО ЧИНОВНИКІВ ТА
БАНКІВСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ У 2007 РОЦІ У РІЗНИХ КРАЇНАХ, %**

	Країни							
	США	Німеччина	Франція	Великобританія	Швеція	Італія	Росія	Україна

Чиновники	63	62	62	46	56	34	42	16
Банківські працівники	64	71	38	47	85	25	33	27

Джерело: складено на основі даних: [1; 7]

Дані табл. 3 свідчать, що найменший рівень довіри до чиновників та банківських працівників спостерігається в Україні, Італії, Росії. У 2009 році серед країн світу найвищий рівень довіри до чиновників та банківських працівників зафіксований у Швейцарії, рівень довіри складає 79 та 68 % відповідно. Найменший рівень довіри до банківських працівників зафіксований у Росії [7]. Для того, щоб відновити довіру громадян, фінансові інституції повинні створювати і підтримувати позитивний імідж та репутацію своєї компанії на ринку фінансових послуг, а держава, в свою чергу, повинна забезпечити політичну стабільність та гарантії.

Отже, діагностика інституціонального розвитку фінансових установ засвідчила його невідповідність сучасним викликам, що призводить до економічного хаосу. Виникає потреба в інституціональних змінах у напрямку зростання стабільності, прозорості, відкритості діяльності фінансових установ. Формуючи інституціональне фінансове середовище, вітчизняна влада повинна проводити політику зменшення доларизації економіки, встановити певну критичну межу присутності іноземного капіталу на фінансовому ринку, удосконалити інфраструктуру, яка забезпечує здійснення фінансових операцій (стандарти обліку, аудиту та звітування тощо); переглянути нормативно-правові акти щодо захисту споживачів фінансових послуг через зростання ефективності системи гарантування вкладів. Крім того, на шляху ефективного розвитку фінансового сектору необхідно викоринити такі проблеми, як фінансові спекуляції, корупція, тінізація (20,1 %), лобізм, корпоративний егоїзм тощо. Все це сприятиме зростанню довіри до вітчизняної кредитної системи та ефективності фінансово-економічного розвитку. Проте ми розглянули лише деякі аспекти інституціонального середовища фінансової посередницької діяльності, а тому питання інституціональної фінансової архітектури потребують подальшого вивчення.

Література

1. Довіра до політичних інститутів та банків падає, компанії повертають довіру громадян [Електронний ресурс] // <http://www.gfk.ua>
 2. Дослідження рівня довіри громадян України до демократичних інституцій, органів влади // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor22/01.htm>
 3. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III.
 4. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. — Х.: Форт, 2008. — 928 с.
 5. Луцишин З. О. Сутність та тенденції розвитку світового фінансового середовища // Вісник НБУ. — 2001. — Квітень. — С. 47—50.
 6. Матюшин А. В. Роль финансовой системы в обеспечении экономического роста // Економіка промисловості. — 2008. — № 3. — С. 127—137.
 7. Наибольшая довіра — службі пожежної безпеки // <http://www.gfk.ru>
 8. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Інституційний розвиток фінансового сектору України // Фінанси України. — 2008. — № 7. — С. 53—71.
 9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко. — М.: Начала, 1997. — 188 с.
 10. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): дис. д-р. экон. наук: 08.04.01 / КНЕУ імені Вадима Гетьмана. — К., 2006.
 11. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України: www.dfp.gov.ua
 12. Офіційний сайт Національного банку України: www.bank.gov.ua
 13. Пахомов Ю. Глобальные истоки и вероятные последствия мирового финансового кризиса // Економічний часопис—XXI. — 2008. — № 11—12. — С. 8—12.
 14. Современные тенденции развития мировой финансовой сферы [Електронний ресурс] // http://www.rseu.ru/Fin_issled/2000_N1/sovrtend_fin.htm
 15. Allen R. Financial Crises and Recession in the Global Economy. Aldershot, 1994, p. 129.
- Статтю подано до редакції 30.06.10 р.

УДК 336.767.3

І. П. Петренко, асистент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»